

M. Z. → x
P. W.
23-3-50

NORMEN EN VORMEN.

Enkele fenomenologische opmerkingen over de zede.

In iedere godsdienst komt de mens in aanraking met een wereld die de zijne niet is. Met een wereld die veel voortreffelijker geacht wordt dan die wordt gezien. Met de wereld die gans anders is. Hoe zeer de gedachten ten aanzien van die wereld uiteenlopen, met haar wordt gerekend. Zij is het die maar al te vaak het doen en laten van de mensen bepaalt.

Die gans andere wereld openbaart macht. Is macht. Daarmede moet men voorzichtig zijn. Het is gevaarlijk daarmee — zeker ondeskundig — in aanraking te komen. Nog gevaarlijker om tegen de macht in te gaan. Macht op onverantwoorde wijze los te maken brengt konsekwenties mee, die lang niet altijd zijn te overzien. Het is voor alles het beste, dat de macht haar normale gang gaat, dat de regelmatige orde der dingen niet wordt onderbroken. Hier openbaart zich iets van een normatief karakter van die gans andere wereld. Dit normatieve behoeft geen zedelijke of redelijke inhoud te hebben, al wil dit niet zeggen, dat de inhoud per se onzedelijk of onredelijk zou moeten zijn.

De primitieve volken (natuurvolken) zien nu eenmaal de dingen anders dan wij. Zij zijn steeds en overal op hun hoede voor het gans andere, dat in magies-religieuze zin gevaarlijk is. Zij beschouwen het als een kwestie van „to be or not to be” om in overeenstemming te leven met die andere wereld. Waarom, kunnen zij niet verklaren. Maar zij twifelen niet aan de gevolgen die automaties voortvloeien uit het niet in harmonie leven met de andere wereld.

SOEDERBLOM¹⁾ acht het meest wezenlike van de religie niet het godsgeloof, maar het besef van een andere sfeer, het besef van een onderscheid tussen heilig en profaan. Vandaar allerlei verrichtingen die gedaan worden, allerlei bepalingen die gemaakt zijn om het verkeer tussen de mens en het gans andere mogelijk te maken, altans te vergemakkelijken. Hoe deze verrichtingen hun ontstaan hebben gevonden, hoe deze bepalingen zijn tot stand gekomen, is uiteraard belangrijk. Toch is op deze vragen gemeenlik geen antwoord te geven. Wel kunnen we constateren, dat die verrichtingen en bepalingen er zijn.

Er zijn nu eenmaal dingen die men doet, andere die men laat. Houdt men hiermee geen rekening en gaat men er achteloos aan voorbij dan brengt de macht, die haar gewone gang niet kan gaan, het leven in

---

1) N. SOEDERBLOM, *Das Werden des Gottesglaubens*, Leipzig 1916, S. 193.

gevaar. Daarom is het zaak van eigen veiligheid, is het van betekenis voor het goede verloop van het ganse leven, dat al wat gedaan en gelaten moet worden presies geregeld is. Al die bepalingen, die het verkeer met de andere wereld regelen, zijn niet verklaarbaar. Ze zijn irrationeel van aard. Zelfs wanneer ze te verklaren zijn valt daar nimmer de nadruk op. Het verband met het gans andere is de hoofdzaak. En dat is nimmer te verklaren, is in wezen irrationeel.

Ook op een tweede zaak moet de aandacht worden gevestigd. Al de bepalingen zijn niet enkel irrationeel, maar bezitten tevens een min of meer absoluut karakter. Wanneer de bepalingen niet worden gehouden, de macht met andere woorden niet wordt in acht genomen, dan kunnen de gevolgen katastrofaal zijn. Weer de band met de wereld van het gans andere, waarover de mens niets te zeggen heeft.

Irrationeel en absoluut is het karakter van macht. Overal waar macht zich openbaart maakt zij zich geldend. Alleen wanneer macht zich geldend maakt kan de mens zijn houding tegenover haar bepalen. De normen waarmee hij in zijn leven heeft te maken, waarnaar hij zijn leven heeft in te richten zijn in zekere zin bovennatuurlijke grootheden, waarover de mens geen zeggenschap heeft, die hij als souverein aanvaardt. Grootheden ook, die de mens tegenkomen om hem hun machtigheid te geven. Om hem in staat te stellen te leven in de wereld, waarin hij geplaatst is, waarvan hij ook deel uitmaakt. Daarom is het niet alleen voor de mens zelf, maar ook voor de ganse wereld rondom hem van de grootste betekenis, dat hij de normen die het gans andere stelt nauwkeurig in acht neemt.

De macht openbaart zich niet overal en tegenover allen gelijk. Het geloof aan macht is toch empiries bepaald. Hieruit vloeit voort, dat de houding welke men aanneemt tegenover de macht lang niet overal en bij allen gelijk is. Aan de ene kant is dat het typiese van de macht, dat deze zich moet openbaren, werkzaam moet zijn, wil de mens er rekening mee houden; aan de andere kant is het voor de mens alleen dan noodzakelijk te reageren, wanneer op de een of andere wijze de macht gekonstateerd wordt. Al het theoretiese is hier zoek. Voor het spekulatieve is er geen plaats. De ontmoeting tussen de mens en de macht is zeer concreet.

Nu staat de mens niet op zich zelf. Hij behoort tot een gemeenschap. De gemeenschap, waarin hij leeft, waarmee hij één is. De gemeenschap zonder welke hij zijn leven niet kan denken. Dit heeft ten aanzien van het boven geschrevene konsekwenties. Niet langer is de openbaring van de macht tegenover de enkeling van de grootste betekenis, maar die tegenover de gemeenschap. Zo maakt het concrete van de ontmoeting van de mens en de macht plaats voor het abstrakte; het onberekenbare van die ontmoeting voor datgene wat met grote zekerheid van te voren kan worden vastgesteld. Het gevolg is, dat ook

de reactie veel van haar spontaniteit verliest. Wat in een bepaalde situatie gedaan moet worden staat vast. Het is wel niet de enkeling die tot dit vaststellen gekomen is, maar de gemeenschap.

De gemeenschap komt zo tot het aanvaarden van vaste gebruiken, van zekere gewoonten. Deze vormen het uitgangspunt voor de zede. De zede is oorspronkelijk de enig geldende norm voor en in de gemeenschap. Zij is autoritair. Zij verlangt niet alleen, dat ieder zich aan haar onderwerpt, maar zij staat niet toe, dat iemand zich aan haar onttrekt. Het is vanzelfsprekend, het is voor de veiligheid van de gemeenschap noodzakelijk, dat geleefd wordt in overeenstemming met de zede. Zij beheerst toch het gehele leven. Dat valt niet in vele stukjes uiteen, maar is een eenheid. De zede is in wezen religieus. Zij bedoelt immers de juiste houding aan te geven tegenover de macht, die aan de ene kant moet geëerbiedigd worden, die aan de andere kant — bij overtreding — te duchten is.

De zede is zo de regel van het verkeer met de macht, die boven alles uitgaat. We kunnen ook zeggen de kristallisering van het ontzag (Scheu, awe) dat er zijn moet tegenover het bovenmagtige. Het ontzag krijgt in de zede vorm en terwille van de macht die geëerbiedigd wil zijn en ter wille van de mens die moet wezen, hoe hij zijn eerbied moet tonen. Ook hier is weer niet het belangrijkste, hoe het autoritaire, dat verplicht karakter van de zede is ontstaan — soms wordt gewezen op de voorvaderen die haar zouden hebben ingesteld, de voorouderen die juist omdat zij gestorven zijn meer macht bezitten dan de levenden — maar de autoriteit van de zede is te konstateren. Daaraan wordt gehoorzaamd. „Alzo doet men niet in Israel”, wordt gezegd van daden, die verder „dwaas” worden genoemd. Daarbij is niet in de eerste plaats te denken aan het overtreden van een wet, die uitmaakt wat gedaan of gelaten moet worden. Noch aan het ingaan tegen de ethiek, die de beginselen heeft vastgesteld waarnaar de handelingen van de mens beoordeeld kunnen worden. Evenmin aan het overtreden van een gebod van de godheid, die zijn wil aan de mens heeft opgelegd. Ook al kan de zede met genoemde grootheden te maken krijgen, er direkt door beïnvloed worden, de zede is een ongeschreven wet, die veel getrouwer wordt gehoorzaamd dan welke andere ook. Zij heeft in de loop der eeuwen allerlei elementen uit het gebied van het recht, van de zedelijkheid, van de godsdienst in zich opgenomen, maar zij blijft haar eigen karakter behouden, haar eigen gezag uitoefenen.

Binnen de bepaalde levenskring waar de zede geldt maakt zij het mogelijk in overeenstemming te leven met de macht, die in de gemeenschap moet geëerbiedigd worden, waartegen men noch bewust noch onbewust in strijd mag komen, wil de macht niet uit haar spoor geraken. Daardoor wordt het leven der ganse gemeenschap in gevaar gebracht. Deze heeft zich dus zelf te beschermen tegen de enkeling, die daarmee

geen rekening houdt. Eventueel de enkeling, die zich niet wil onderwerpen aan de zede buiten de gemeenschap te stellen. De zwaarste straf welke een mens kan overkomen. Deze toch betekent geheel buiten de stroom van macht te staan die aan de gemeenschap leven geeft, maar tevens overgeleverd te zijn aan dezelfde macht die vernietigt al degenen die maken, dat de levenstroom voor de gemeenschap hokt. Die macht kan de mens niet verklaren, maar des te beter ervaren. Hij kan die macht niet regelen, maar heeft er des te meer mee te rekenen. Hij moet er zich voor hoeden, maar kan haar ook niet missen.

Zo staat de zede niet op zich zelf. Zij is geen norm in zich zelf. Zij ontleent haar bestaan aan het stelling nemen tegenover het gans andere, aan het eerbiedigen van de macht die zich doet gelden. Dit alles wordt uitgemaakt door de gemeenschap, die juist door die macht krachtig is. Geladen met macht. In wezen heilig. Men kan er zich ook niet vrijwillig aan onttrekken. Dat zou betekenen een loochenen van de macht, die men niet missen kan. Of een zich bewust blootstellen aan de macht, waartegen men zich niet verdedigen kan. Het bestaan en de veiligheid van de mens zijn er ten nauwste mee gemoeid. „Zo volstrekt is de samenhang” zegt GROENBECH „dat de enkeling op zich zelf in het geheel niet bestaan kan, dat hij, zo spoedig de band iets losschiet, neerzinkt als het meest hulpeloze schepsel”.²⁾ Neerzinkt uit de gemeenschap waardoor hij alleen komt te staan, neerzinkt uit de sfeer van de macht waardoor hij zonder steun staat op alle kritieke ogenblikken van het leven. Neerzinkt in de volstreekte eenzaamheid, vol onzekerheid en angst, wanneer hij in aanraking komt met de wereld van het gans andere.

Aan de zede vast te houden uit ontzag voor de andere wereld of uit het bewustzijn niet naast of buiten de gemeenschap te mogen geraken is in wezen presies hetzelfde. Het is een religieuze aangelegenheid. Het innemen van de juiste houding tegenover de macht.

Uit het vasthouden aan allerlei gebruiken is aan de ene kant de zede ontstaan, aan de andere kant, wanneer de zede eenmaal is ontstaan, onbewust en onopzettelijk gevormd door de arbeid van vele geslachten, komt zij tot uiting in vaste vormen, waaraan men nu eenmaal met grote nauwkeurigheid vasthoudt. Deze vormen, m.a.w. de zede in haar uitingen, zijn allermint uiterlikheden. Deze vormen zijn positief of negatief geladen. Zijn ook heilig. Wanneer deze op de juiste wijze verricht worden dan komt dit ten goede aan de ganse gemeenschap. Worden ze veronachtzaamd, dan loopt de gehele gemeenschap kans om geschaad te worden. De vormen zijn het, die de macht ten gunste of ten ongunste van de gemeenschap kunnen laten werken. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE heeft opgemerkt, dat de vormen niet denkbaar zijn

---

²⁾ Gesiteerd door G. VAN DER LEEUW, *Inleiding tot de Godsdienstgeschiedenis*, Haarlem 1924, bl. 152.

zonder religieuze achtergrond. Het zijn dus allerminst „maar” vormen, veeleer machtigheden welke het ganse leven, maatschappelijk en religieus, ordenen; zekerheden die ervoor zorgen, dat het leven zijn normale loop heeft. Zolang men dan ook bewust was van de macht, waarvoor men zich in acht had te nemen, waren de vormen zinvol. Waren het „tekenen”, dat men vol ontzag stond tegenover de macht waarmee men rekening hield.

Reeds wezen wij erop, dat juist op de kritiese ogenblikken bepaalde vormen behoren in acht genomen te worden. Bij geboorte, doop, huwelijk, begrafenis komen zij het sterkst naar voren. De vormen waarin het maatschappelijk en geestelijk leven zich uit, geven een eenvormigheid aan de ganse gemeenschap. Ieder behoort zich op dezelfde wijze d. i. op de juiste wijze te gedragen. Dit geldt zowel de daden die gedaan als de woorden die gesproken worden. Dit betekent geenzins, dat er geen verschil zou zijn in innerlike gevoelens. Alleen men uit ze op geijkte wijze. Evenmin mag gekonkludeerd worden, dat er geen persoonlijke overtuiging zou bestaan. Alleen men laat zijn overtuiging horen in vastgestelde formules. In de gemeenschap begeert men niet op te vallen. De nivellering welke zulk een houding met zich meebrengt gaat ten koste van degene die boven de middelmaat uitsteekt (leidt het boven de maat uitgaan niet gemakkelijk naar de hubris, dus naar de ondergang), maar brengt tevens met zich mee, dat degene die minder capaciteiten heeft een volwaardige plaats in de gemeenschap kan innemen. Iets wat uit religieus oogpunt gezien van geweldige betekenis is. Het gaat bij alles om de gemeenschap. In de gemeenschap behoeft men niets anders te doen dan wat behoort, behoeft men nimmer zijn eigen mening te zeggen, enkel het oordeel van de gemeenschap te laten horen.

Zolang de band met de zede als levensnorm, met de macht die alles beheerst, aanwezig is, zijn de vormen van waarde. Zodra deze band verslapt, lossier wordt, verdwijnt, wordt het karakter van de vormen anders.

Wanneer VAN DEN BERG de zede omschrijft met „dat wat altijd, door allen, hier zo gedaan is en behoort gedaan te worden”³⁾ dan is daar wel het een en ander tegen te zeggen. Zelf geeft hij de zwakke punten van deze definitie aan, maar het verwondert me, dat hij in deze definitie niets laat horen over het verband met de macht, die aan het behoren gezag geeft. We zouden ook kunnen zeggen, dat VAN DEN BERG weergeeft wat zede is in een tijd, waarin van de band met de macht niet meer bewust geweten wordt, waarin het meer gaat om de gemeenschap dan om de macht, waarvoor men ontzag heeft. Daarmede is ook het karakter van de gemeenschap gewijzigd. Het proses der sekularisatie is

---

³⁾ P. W. J. VAN DEN BERG, *Het Karakter der Plattelandssamenleving*, Assen z. j., bl. 75.

begonnen. Het doel der gemeenschap is niet langer een bewaren en versterken van de gemeenschappelijke macht, die in wezen religieus is, maar — willen we dezelfde definitie handhaven — een bewaren en versterken van de gemeenschappelijke macht, die een profaan karakter heeft gekregen, die om zuiver praktiese doeleinden niet gemist kan worden.

De zede, die een normatief karakter droeg, ontleend aan de macht, krijgt een formeel karakter, ontleend aan de gebruiken. We kunnen het ook zo zeggen: In de loop der tijden verliest de norm het van de vorm. Misschien is het beter het positief te zeggen. De vorm krijgt grotere plaats dan de norm. Dit brengt met zich mee, dat de norm haar macht-geladenheid gaat verliezen, die haar eens kenmerkte. Het religieuze wordt aangetast, begint af te brokkelen. Niet in een ogenblik. Niet overal in dezelfde mate. Nimmer radikaal. Steeds blijven norm en vorm grootheden, die nimmer presies te scheiden zijn. Waar eens de norm van beslissende invloed was, was ook de vorm aanwezig om aan de norm uitdrukking te geven. Waar de vorm een grotere plaats gaat innemen, daar is niettemin iets van de norm aanwezig. Iets van het irrationele, van het absolute van de norm blijft aan de vorm hangen.

Lang nadat het normatieve karakter van de zede is losgelaten, houdt men aan de vormen vast. Deze waarborgen steeds weer de juiste levenshouding. De zede wordt traditie en heeft als zodanig lange tijd de uitwendige vormen van het gehele leven beheerst. Men doet iets omdat het altijd gedaan is en altijd goed geweest is. Dat dit een sterke macht in de gemeenschap is, behoeft niet nader te worden geadstrueerd. Dat al de vormen, ook al hebben ze hun oorspronkelijke zin verloren, nochtans een zekere steun geven aan de enkeling in zijn optreden naar buiten, evenmin.

Bovendien heeft het vasthouden aan de traditie een praktiese zijde. In de gemeenschap helpt men elkaar, wanneer dit nodig is. En dat zonder enige beloning. Men kan eventueel op wederkerige hulp rekenen. Deze praktiese voordelen maken het begerenswaard om tot de gemeenschap te behoren, maken het zelfs noodzakelijk. Niemand kan het op zich zelf staan zich veroorloven. Allerlei gebruiken werden er op de koop toe bijgenomen. De achtergrond daarvan kende men reeds lang niet meer. Men interesseerde zich ook niet voor hun werkelijke waarden. Het werden lege vormen, die men aanhield terwille van de gemeenschap, waaraan men zich niet kon noch wilde onttrekken. Dat vasthouden aan de vormen is verward tot een zuiver formalisme. Het gaat alleen maar meer om de vormen. Men kan nooit weten waarvoor het goed is. Een laatste reminissens aan de „gevaarlike” macht. Wanneer daarenboven gemerkt wordt, dat de gemeenschap niet meer dat effect sorteert, dat er steeds van verwacht is, waarom dan nog voor alles aan de gemeenschap vastgehouden? Waarom die dode vormen in ere gehouden?

Zo werden oude vormen weggeworpen. Daardoor al te vaak niets overgehouden om aan het leven vorm te geven. Geen enkele regel is overgehouden waarnaar men het leven kan inrichten. Stijlloos leeft men verder. Het gemis aan eigen overtuiging en verantwoordelijkheid, in de beschermende en beschermde gemeenschap wel niet ongevaarlijk maar toch niet zonder meer leidend tot noodlottige ontsporingen, kan nu katastrofaal worden. De gemeenschap oefent toch — soms haast onopgemerkt, dan weer met harde hand — opzicht en tucht uit over allen die tot haar behoren. Al mogen de maatstaven waarnaar men oordeelt niet helemaal, misschien zelfs helemaal niet beantwoorden aan bijbelse normen, zij zijn in de diepste grond uitingen van verontwaardiging over datgene wat niet behoort te gebeuren. Zo bedoelen ze niet alleen de gemeenschap te beschermen, maar ook de overtreder van een vergrijp af te houden.

Het geraken buiten de aloude gemeenschap, het terecht komen in een omgeving waarin geen algemeen geldende levensnormen te vinden zijn, waarin zelfs geen vormen die het leven binnen bepaalde perken houden aanwezig zijn, betekent vrijheid, maar tevens persoonlijke verantwoordelijkheid welke nauwelijks gekend wordt; betekent een meer in aanraking komen met de grote wereld rondom, maar ook een eenzaamheid welke nagenoeg onbekend was.

Deze problemen worden in de grote stad gevoeld. Niet dat daar alle zede, elke traditie, iedere stijl zoek is — ook in een stad worden gemeenschappen aangetroffen waarin een buitenstaander niet spoedig wordt opgenomen — maar zij hebben een andere instelling. De verbondenheid met de macht, met het gans andere komt in de stad niet zo sterk naar voren als op het platteland. Zij die in de stad komen wonen, zoeken aansluiting bij anderen, verlangen naar iets als een gemeenschap die zij verlaten hebben. Ze vinden altijd wel plaats in een organisatie, die een zuiver materialistische belangengemeenschap is. Missen hier echter — misschien wel onbewust — wat de oude gemeenschap bood, nl. de dragende kracht voor het gehele leven, ver uitgaande boven de zuiver materiele belangen.

Dusdanige organisaties stuwen het leven in één richting ten koste van de eenheid van het leven, die all egebieden omvat. Zij laten geen plaats over voor het gans andere. Het geestelijk leven, dat in de oude gemeenschap een eigen plaats had in het geheel, wordt hier tot een persoonlijke zaak verklaard of naar de binnenkamer verwezen. Zo dan de weg naar de kerk al gevonden wordt — een zuiver persoonlijke daad dus — wordt er een aanklacht gehoord. De kerk is geen gemeenschap. Dit niet opgevat in de zin van gemeenschap der heiligen, maar als gemeenschap die in staat zou moeten zijn het losgeslagen leven van de enkeling steun en vastheid te geven. De kerk is geen gemeenschap, d.w.z. de kerk is niet in staat op ieder terrein, voor een ieder te zorgen.

Daarmee is de aversie tegen al wat zich van de gemeenschap scheidt, tegen de sekte opgeheven, het zich los maken van de gemeenschap heeft altans zijn onbestaanbaar karakter verloren.

De sekte maakt zich niet in de eerste plaats los van de kerk, maar van de gemeenschap, die niet meer de eenheid weet te bewaren tussen de verschillende terreinen des levens. Het is haar te doen om het religieuze heil, waaraan de „neutraal” geworden wereld geen aandacht meer schenkt, op eigen manier te verkrijgen. Daarbij komt ook de persoonlijke overtuiging meer naar voren. Dat is een reden waarom de sekte nimmer de massa zal trekken. Maar tevens een der moeilijkheden voor de kerk, die nog maar al te vaak beschouwd wordt als een gemeenschap, waarbij men zich kan aansluiten met een „minimum van persoonlijke geloofsovertuiging en persoonlijke deelname aan het kerkelijke leven.” Men wil ergens bij horen. Men kan de gemeenschap niet missen. Vandaar dat dikwels mensen die nimmer de kerk bezoeken, haar met grote felheid kunnen verdedigen tegenover anderen, die van haar kwaad spreken of naar een andere kerk overgaan. Onwust vaak ligt daarachter de gedachte, dat de gemeenschap niet geschaad mag worden, de gemeenschap waarmee de voorstelling van het heilige verbonden is. Hoe vaag die voorstelling van het heilige mag zijn, het besef is aanwezig van iets dat niet grijpbaar is, laat staan begrepen kan worden, het besef van het gans andere.

Religieus gezien is dat van grote waarde. Zolang er nog een plaats is waar men de schoenen van de voeten moet doen, zolang het heilige zijn fassinerende invloed uitoefent, is de godsdienst nog geen afgedane zaak. Het numineuse in al zijn onbegrepenheid heeft ook voor de moderne massa-mens groter aanrakingskracht dan alle rationalistische pogingen om datgene wat in wezen onverklaarbaar is te verklaren en op dusdanige manier aannemelijk te maken. Groter aantrekkingskracht ook dan het moralisme, dat vaak leidt tot een zich meer, een zich beter voelen dan anderen, wat juist de zede nimmer heeft willen doen.

We spraken van de macht van de zede. Zo groot is deze macht, dat het voor de enkeling een haast bovenmenselijke taak is om tegen de gemeenschap in zijn overtuiging op een persoonlijke wijze te openbaren. Ook de macht van de vormen was zo groot, dat men zelfs in het allerpersoonlijkste daarvoor had te buigen.

In de maatschappij, waarin nagenoeg geen vormen meer gevonden worden, waarin van normen nauweliks meer sprake is, is het echter voor de enkeling een nog zwaardere taak zichzelf te handhaven, zijn overtuiging te behouden.

De gemeenschap kan niet worden gemist, ondanks het zware stempel, dat zij dikwels zet op degenen die tot haar behoren. De gemeenschap wordt gewaardeerd, wanneer het blijkt, dat de enkeling in zijn alleen-zijn weinig vermag. De gemeenschap houdt haar

waarde. Maar dan ook de vormen, die ordenend en richtinggevend werken. Mogelik, dat in deze de oude vormen, die nog niet ~~ver-~~geten zijn, een bepaalde plaats kunnen innemen. Want al wil men het woord van PROF. W. J. AALDERS „vormen zijn normen” niet geheel voor zijn rekening nemen, de vormen wijzen in elk geval heen naar een norm. Daarom kunnen wij geen genoegen nemen met vormen zonder meer, al was het alleen maar om het onpersoonlike dat hen steeds kenmerkt. Wij zullen de strijd moeten blijven voeren voor een persoonlijke houding, niet enkel tegenover het heilige, maar bovenal tegenover DE Heilige. Een strijd, die zo oud is als het Christendom.

Schiedam, Juni 1949.

L. J. CAZEMIER.